

Ergenekonyň ýeri we taryhy

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ergenekonyň ýeri we taryhy ERGENEKON'UN YERİ VE TARİHİ

Ergenekon muhayyel bir yer midir yoksa gerçek midir? Eğer gerçek ise neresidir diye artık ilmi bir tartışma yapılmalıdır. Hatta bu hususta geç kalındığı söylenebilir. Ortaya çıkan sonuçlara göre çeşitli ilmi geziler ve yüzey araştırmaları düzenlenmelidir. Bizim maksadımız burada kaynaklardaki verileri yorumlayarak tarihçiliğimizde bir tartışma başlatmaktır.

Çin kaynaklarından edindiğim izlenimlere göre İslamiyet'ten önce Türklerin daha sonraları Ergenekon veya başka bir isimle anılacak ilk çıktıkları ya da barındıkları bir mevki mevcuttur. Kutsal bir yer kabul edilmesi hafızalarda derin bir yer edinmesine, arkasından mitolojik hale gelmesine, yani efsanelere girmesine yol açmıştır. Ancak maalesef bu konuda tarihi bilgiler yetersizdir; bu ise mitolojik metinlerin önemini artırmaktadır. Fakat bunlar mutlaka tarihi hadiselerle bağlantılı olarak tetkik edilmelidir.

Türk tarihinin en eski kaynakları olan Çin tarihleri, Arapça ve Farsça eserler, maalesef Orta Asya'nın kuzey derinlikleri, bir başka ifade ile Altaylar, Sayan Dağları ve Yenisey Irmağı'nın kollarının bulunduğu mıntıka hakkında mesafenin uzunluğu yüzünden yeterli ve teferruatlı bilgi vermemektedir. Kanaatimizce bu bölgede Türklerin Ergenekon ya da ona benzer barınıp düşmanlarından korundukları, sakladıkları bir yerleri vardır.[1]

Her şeyden önce Ergenekon adlı yer ve onunla ilgili özelliklerin Gök-Türk tarihinin başlangıcından ortaya çıktığı bilinmektedir. Bundan evvel Wu-sunlar ve Kao-ch'e'lar(Kanglılar)'da da Ergenekon'un prototipi sayılabilecek efsanevi kayıtlar bulunmaktadır. Ancak içinde taşıdığı motiflerin ortaya çıkışı ve belirli hale gelişi Gök-Türk tarihinin başlangıcıdır.

Diğer taraftan Gök-Türklerin kökenini anlatan kaynakların hepsi efsanelerle karışık bilgilerle başlamaktadır. Bu durum araştırmacıların işini kolaylaştırdığı gibi daha farklı görüşlerin ortaya atılmasına da sebep olmuştur. Aslında bütün metinler göz önüne alınsa bile neticeye ulaşmak zordur. Metinlerdeki bilgilerin tam olarak değerlendirilmesi, yer isimlerinin tespiti, tarihlemenin yapılabilmesi de kesin sonuca gitmek için yeterli değildir. Bu bakımdan Gök-Türklerin menşei konusunda ortaya çıkan en isabetli sonuç onların 542 yılına kadar Altay Dağları'nın güney eteklerinde yaşıyor olmaları ve bütün Çin kaynaklarında ittifakla bildirildiği üzere Hunlardan gelmeleri ve onların kuzeyinde bulunmuş olmalarıdır.[2]

■ Göktürkler Kimdir? İlk Çıktıkları Yer Neresidir?

Gök-Türklerin menşei konusunda kaynaklara topluca baktığımızda göze çarpan ilk büyük özellik Hunların soyundan geldiklerine dair ifadelerdir. Dolayısıyla Göktürklerin, Hunlardan inmeleri, yani sonraki nesillerden oldukları konusunda hiç şüphe yoktur.[3]

Kaynaklarda “Batı denizinin sağında, yani batısında veya kuzeyinde otururlardı” ve “Batı denizinin kuzeyi, batı tarafları ile Altay Dağları'nın güneyinde yaşarlardı” kayıtları vardır.[4] Aslında kaynaklarının hemen hepsinin büyük bir önemle işaret ettikleri bölge merkezi oluşturmaktadır. Bu durum daha sonra bahsedilecek olan Ötüken'in beş yüz li (267 km) batısındaki yer ruhlarına kurban sunulan yer ilde tamamen uyuşmaktadır.[5] Diğer taraftan arkeolojik araştırmalarda ele geçen malzemeler Altay Dağları'nın güney eteklerinin M.S 450'li yıllardan itibaren Gök-Türklerle yurt vazifesini yaptığını teyit etmektedir.[6]

Netice olarak kaynaklardan açık bir şekilde anlaşıldığı üzere Gök-Türkler Hunların bir kolu idi. Önce kuzeyde bulunuyor iseler de sonradan Altay Dağlarının güney eteklerine yerleştiler. Onların yerleştiği bu bölgeyi Turfan'ın kuzeyi ve Etsin Göl bataklıklarının batısı ile sınırlayabiliriz. Gök-

Türklerin menşei meselesinde Altay Dağları'nın güney eteklerini merkez olarak kabul ettikten sonra Suo ülkesi tabirini biraz açarsak Chou Shu, Pei Shih, Suei Shu, Ts'e-fu Yüan-kuei, T'ung Tien gibi kaynakların ifadesine göre Suo ülkesi Hunların kuzeyinde idi. B. Ögel Suo ülkesinin Tabgaçların ataları olan So-t'ou kabilesiyle ilgili olduğunu söylerken[7] Liu Mao-tsai Moğol Hsien-pi kabilesiyle bağlantısı olduğunu ileri sürmüştür.[8] Bize göre tamamen Hunların kuzeyi olarak gösterilen bölgenin Altay Dağları'nın kuzeyi, Yenisey Nehri'nin kaynaklarının bulunduğu geniş havza olması gerekmektedir. Bu konu ile ilgili efsanelerde de belirtildiği gibi fazla soğuk olması Abakan, Tuva, Yenisey gibi nehirlerden bahsedilmesi fikrimizi kuvvetlendirmektedir. Hunların oldukça doğusunda bulunan Moğol Hsienpi'ler ve Çin'deki Tabgaçlar'la bağlantısı olmayacağı açıktır. Zaten kelimenin Çince yazılışı tamamen farklıdır.[9]

■ Efsanelerde Ne Var?

Kaynak metinlerinde karşımıza Gök-Türklerin menşei konusunda iki efsane çıkmaktadır. Birincisi kurttan türeme, ikincisi yukarıda bahsettiğimiz Suo ülkesinde neşet etme hadisesidir. Her ne kadar gerçek dışı olaylarla bezenmişlerse de bilgilerin tetkiki için söz konusu efsanelere göz atmak durumundayız. Çünkü bunlarda geçen yer isimlerinden ve tarihi şahsiyetlerden bazı ip uçları yakalama imkanı vardır. Ayrıca daha sonra Orta Asya ve zamanın dünyasının en büyük devleti haline gelen Gök-Türk devletinde efsanelerde geçen Kurt (Böri ve A-shih-na) isimlerini taşıyan teginler ve küçük kağanlar bulunduğu gibi A-shih-na isimli bir prenses dahi vardır. Diğer taraftan kağanların muhafız kıtasında bulunanlar sadece A-shih-na ailesinden geliyor ve kendilerine börü (Fu-li/Pu-li) diyorlardı.[10]

A-shih-na bilindiği gibi Gök-Türk hanedanının kurucu kabilesinin adıdır. Efsaneye göre A-shih-na kabilesi, Etsin Göl bataklarının kuzey tarafında bulunuyorken komşu bir devletin saldırısına uğradı. Bozguna uğrayan kabile tamamen

yıkılıp yok oldu. On yaşındaki bir erkek çocuk haricinde insanların hepsi öldürüldü. Erkek çocuk küçük olduğu için askerler öldürmeye kıyamadılar, ama kollarını ayaklarını kesip bataklığın içine attılar. Bu esnada bir dişi kurt ortaya çıktı ve çocuğu etle besleyip ölmesini engelledi. Hayatta kalan çocukla kurt münasebet kurdular, kurt hamile kaldı. Bu sırada o komşu düşman ülkenin hükümdarı çocuğun hayatta olduğunu duyunca yeniden adam göndererek öldürmek istedi. Fakat kurt kutsal ruhlar tarafından bu durumdan haberdar edildi. Gönderilen kişi çocuğun yanında kurdun olduğunu görünce ikisini beraber öldürmek istedi. Ruhlar tarafından haberdar edildiği için kurt, Turfan (Kao-ch'ang)'ın batısındaki dağa çıktı.[11]

İşte bundan sonra Ergenekon olarak düşünebileceğimiz bir mekan karşımıza çıkmaktadır. Dağın yukarısında bir mağara vardı. Onun içinde düz geniş bol otlu bir yerle karşılaştı. Dört tarafı dağlarla çevrili idi. Kurt burada saklanarak on erkek çocuk doğurdu. On erkek çocuk büyüyünce dışarıdan evlendiler. Bundan sonra her birinin soyadı oldu. A-shih-na bunlardan biridir. Oğul, torun çok sayıda artarak birkaç yüz aileye ulaştılar. Birkaç nesil geçtikten sonra beraberce mağaradan çıkıp Juan-juan'lara vassal olarak Altay Dağları'nın güney eteklerinde demir işleriyle uğraştılar. Bu sırada başlarında A-hsien Şad bulunuyordu. Altay Dağları'nın şekli miğfere benzediği için, miğfere de onların dilinde T'u-chüe denildiğinden onların unvanını da bu oldu.[12]

Bu bilgilerden şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Altay Dağları'nın güney etekleri Gök-Türklerin, Ergenekon'dan çıktıktan sonra ulaştıkları yerdir. Ondan önce yukarıda bahsettiğimiz gibi farklı bir yerde bulunuyorlardı.

■ Başkanın Seçimi

Diğer efsane ise yukarıda belirttiğimiz Suo ülkesiyle başlamaktadır. Göktürkler önce Hunlar'ın kuzeyindeki Suo ülkesinden çıktılar. O boyun büyük insanlarına A-p'ang-pu denir. Büyük küçük on yedi kardeş idiler. Onlardan birine İ-

chih-ni-shih-tou derler ki kurttan doğmadır. A-p'ang-pu ve diğerlerinin karakterleri aptalca olduğunda onların ülkesi yıkıldı. Ni-shih-tou'nun çok başka havası vardı. Öyle ki rüzgar ve yağmuru devlet hizmetine çağırabilirdi. Yaz ruhunun ve kış ruhunun kızları olduğu söylenen iki kızla evlendi. Bu kadınlardan birisi hamile kaldı ve dört erkek çocuk doğurdu. Çocuklardan biri değişip beyaz ördek oldu. Onun ülkesi A-fu (Abakan Irmağı ve Ubssa Gölü) Suyu ile Chien Suyu (Kem ırmağı) arasında bulunuyordu. Unvanları Ch'i-ku (Kırgız) idi. Onlardan başka birisinin ülkesi Ch'u-che (Yenisey) Suyu kenarında idi. Yine onlardan birisi Chien-ssu-ch'u-shih dağında (Batı Sayan) oturuyordu. Bu büyük oğul idi. Dağın yukarısında A-p'ang-pu neslinden olanlar yaşıyordu. Burada çok kış olduğunda büyük oğul ateş çıkararak onları besledi ve bu şekilde hepsine yardım etti. Bu yardımlarından dolayı büyük oğula reislik sundular. Unvanı da Na-tou-liu Şad idi. Na-tou-liu'nun on karısı vardı. Doğan çocukların hepsi kendi annelerinin kabile isimlerini aldılar. A-shih-na, onun en küçük karısının oğludur. Na-tou-liu öldüğü zaman on ana oğulları arasında birini reis seçmek istediler. Bunun için büyük dağların olduğu bir yerde toplanıp, ağaçlar tarafından en yükseğe zıplayacak olanın reis seçilmesine karar verdiler. İsmi A-shih-na olan kadının oğlu gençti ve en yükseğe o atladı (zıpladı). Neticede reislik ona verildi.[13]

Suei Shu, T'ung Tien, Ts'e-fu Yuan-kuei, Wen-hsien. T'ung-kao gibi kaynaklarda kayıtlı Gök-Türk bölümlerinin başlangıcını teşkil eden bir başka bilgi Gök-Türklerin kökenini Kansu bölgesindeki P'ing-liang ile irtibatlandırmaktadır. Pek çok araştırmacı bu kaydı kesin doğru kabul etmiş ve Gök-Türkler'in P'ing-liang'lı Chü-ch'ü Meng-hsün ailesinden geldikleri ileri sürmüştür.[14]

Buna göre Gök-Türkler önce Kansu'daki P'ing-liang'ın çeşitli Hu'larından (Bu devirde Hu adı Hunlar yani Hsiung-nu'lar için kullanılmaktadır. Soyadları A-shi-na'dır. Tabgaç (To-pa, sonra Wei) hükümdarı Ta'i-wu, 439 yılında Chü-ch'ü ailesinden Meng-hsün'ü yenilgiye uğrattığı zaman liderleri A-shih-na beş yüz aile ile Juan-Juanlar'a sığındı. Bu boyun hepsi Altay

dağlarında ikamet etti.

Yine Çin kaynağı olan Pei-shih 93 tarafından bu bilginin doğru olmadığı anlatılmaktadır. Oradaki Chü-ch'ü Meng-hsün'ün biyografisindeki kayda göre zamanla uğranılan başarısızlık neticesinde bu ailenin bir kısmının Juan-juanlar ile birleştiğini bildirmektedir. Ancak, çölü geçerken halkın çoğu susuzluktan ölmüş arta kalanlar Shan-shan (Çerçen)'da yerleşmişlerdir. Bir kısmı da Turfan'da kalmış, bir kısmı da T'u-yü-hunlara sığınmıştır. Yani Altay Dağları'nın ismi metinde geçmediği gibi bu taraflara gittiklerine dair de hiçbir kayıt yoktur. Bu sebeble Juan-juanlar'a sığınmak üzere yola çıkan Chü-ch'ü ailesinin çölü geçtiği söylenemez. Arkasından birkaç yıl sonra söz konusu grubun reisi Wu-hui, Turfan bölgesinde gelişen olaylarda görünmekte, Shan-shan'a ulaştığı açıkça ifade edilmektedir.[15] Dolayısıyla P'ing-liang Hunları ile ilgili rivayetin Ergenekon ya da düşman tarafından yok edilip savunması kolay bir mevki ile bağlantısı bulunmamaktadır.

Böylece Altay Dağları'nı Gök-Türkler'in çıktığı ilk kesin bölge olarak söylemek doğru olmaktadır. Orta Asya sahasında diğer kavim ve boylarda (Wu-sun, Kao-ch'e ve Moğollar'da) görülen kurtla ilgili efsanenin Gök-Türkler'de daha geniş ve enteresan motiflerinin bulunması dikkat çekicidir.[16]

Ayrıca, Ötüken'den beş yüz li batıda bir yer söz konusudur. Her yaz Gök-Türkler'in devlet adamları burasını ilk çıktıkları yer olduğu için kutsal kabul ederler, giderler ve kurban sunarlardı. Orada yüksek bir mağara bulunmaktadır. Dönerek çıkılan yüksek yerlerinde ot, çayır ve suyun mevcut olmadığı bildirilmektedir. Po-teng-ning-li derler gibi ifadeler de vardır.[17]

Neticede Gök-Türklerin menşei ile ilgili bütün metinler ele alınarak incelendiğinde tarih sahnesine ilk çıktıkları yerin Altay Dağları'nın güney etekleri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, nereden buraya geldikleri yer hususunda ise rivayetler Altay Dağları'nın kuzey bölgesi, Sayan dağlarının batısı, Yenisey Irmağının kaynaklarının doğduğu yerleri işaret etmektedir.[18]

■ Ergenekon'la İlgili Tarihi Belge

Yukarıda efsanelerdeki metinleri inceledikten sonra fikirlerimizi destekleyen tarihi bir metnin değerlendirilmesini ilave olarak verebiliriz.

Ergenekon'un yeri konusunda Çin tarihi kayıtlarında 648/649 yıllarına ait oldukça enteresan bir kayıt daha vardır. Bu kaydın en önemli tarafı Ergenekon hakkında yer tayin eden mitolojik değil, tarihi bilgi olmasıdır.

Doğu Göktürk Devleti 630 yılında yıkılınca devletin ahalisi çeşitli gruplara ayrılarak etrafa dağılmıştı. Bir kısmı Kuzey Çin'e gidip orada Çinliler tarafından yerleştirilirken bir başka grup da batıya yönelmiş, Beşbalık bölgesine gelmişti. Önemli bir kütle de Ötüken civarında kalıp yani yerlerini terk etmeyerek 627 yılında kağanlığını ilan eden Sir-Tarduşlar'ın reisi Bilge İ-nan'a bağlanmıştı. Ancak onlara bağlanan kütle Göktürk hanedanından birini kağan seçmek istemişti. Bu şahıs A-shih-na ailesinden geliyordu ve adı Ch'e-pi idi. Ataları küçük kağanlık vazifesini ifa etmişlerdi. Ch'e-pi'nin kendisi Doğu Göktürk Kağanı Shih-pi'nin oğlu T'u-li'nin bağlı olduğu kola mensuptu ve asıl adı Hu-po idi.[19]

Doğu Göktürk devleti, 630 yılının başlarında kağanları İl (Hsie-li)'in mağlup olup yakalanarak Çin başkentine götürülmesi neticesinde son bulduğunda yukarıda söylediğimiz gibi Göktürk ülkesinin kuzeyinde kalan gruplar tarafından kağan seçilmek istendi. Fakat o, Sir Tarduşlar'ın gücünden çekindiği için kendisine sunulan kağan unvanını kabul etmedi ve onlara tabi oldu. Çok cesur ve akıllı bir kişiliğe sahip Ch'e-pi'nin etrafında bundan sonra birçok kişi toplandı. Milletin onun tarafına yavaş yavaş meyiletmesi Sir Tarduş kağanını korkuttu. İleride büyük bir tehlike içinde kalmak yerine hemen saldırıp, onu öldürerek bertaraf etmek istediler. Bunun üzerine Ch'e-pi de yanına kendi boyunu alarak kaçtı.[20] Önemli bir tarihi belge olduğuna inandığımız bu konu ile ilgili bilginin tercümesini Çin tarihi kaynağı Hsin T'ang Shu'dan tercüme ederek veriyoruz. "Ch'e-pi de A-shih-na soyunda idi ve T'u-li'nin boyundan geliyordu. Asıl adı Hu-po

olan Ch'e-pi'nin ataları küçük kağanlar idi. Hsie-li (İl Kagan) yenildiği zaman bütün boylar onu reis seçmek istediler ise de sonrada Sir Tarduşlar kaganlıklarını ilan ettiği için gidip ona itaat ettiler. O akıllı olduğu çoğu kişi onun etrafında toplanıyordu. Sir Tarduşlar zor durumda kalmaktan korktular, onu öldürecekler idi. O da, kendi boynunu alarak oradan kaçtı. Takip eden birkaç bin süvari kazanamadı. Altay Dağları'nın kuzeyine kaçtı. Üç tarafı sarp kayalık idi. Sadece bir taraftan araba ve süvari geçebilirdi. Toprağı düz ve genişti. Orayı işgal etti. Otuz bin mükemmel askere ulaştığında kendini İ-chu Ch'e-pi Kagan ilan etti. Ch'ang-an'dan on bin li mesafede idi ve batı tarafındaki Karluklar ile kuzeyindeki Kırgızlar onun itaat idaresi altına girdiler. Zaman zaman çıkıp Sir Tarduş sürülerini yağma etti. Sir Tarduşlar zayıflayınca Ch'e-pi'nin gücü askerlerinin çoğalması suretiyle arttı".[21]

Bundan sonra Ch'e-pi Kagan, Çinlilerle yakınlaşmak maksadıyla elçi göndermiş, fakat o sırada Gök-Türk ülkesinin büyük bir kısmını kontrolleri altında tutan Çinliler, onu da kendilerine tabi yapmak istemişlerdir. Çin İmparatoru An T'iao-ch'e ve Han Hua isimli generallerini onu alıp başkentine getirmekle görevlendirdi. Ch'e-pi Çin sarayına gelmek istemeyince Çinli kumandanlardan Han Hua, Karlukları onun üzerine saldırtmak istedi. Ancak durumun farkına varan Ch'e-pi adı geçen kumandanları öldürdü. Bunun üzerine tekrar harekete geçen Çin'deki T'ang hanedanının imparatoru T'ai-tsung, Kao K'an'ı, Uygur, Karluk ve Pu-ku (Bugut/Bugu) boylarına göndererek, adı geçen boyları Ch'e-pi'ye hücum ettirdi. Bu arada onun müttefikleri Karlukların reisi Ni-shu-ch'le İlteber ile Ch'u-muk'unların reisi Bagatur Erkin ihanet ederek Çinlilerin tarafına geçti. Çinli kumandan Kao K'an, A-hsi Dağına vardığında Ch'e-pi'nin yanındakiler de savaşmaktan vazgeçmişlerdi. Çaresiz kalan Ch'e-pi, yanında karısı ve birkaç yüz süvari olduğu halde kaçtı. Altay Dağlarına kadar takip edilip, orada yakalanarak Çin'in başkentine getirildi. Orada kendisine Sol muhafızları generalliği unvanı verilerek, başkentte ikamet etme izni verildi. Bundan sonra Doğu Göktürk

devleti 681 yılına kadar Çinliler tarafından askeri valiler tayin edilmek suretiyle idare edilmiştir.[22] Bu kayıttaki bahsedilen üç tarafı sarp kayalıklarla çevrili olup bir taraftan sadece at ve arabaların geçmesi hadisesi Cami ü-Tevarih'e kadar yaşayan Ergenekon destanlarına çok benzemektedir.[23]

Altay Dağları'nın kuzeyinde olduğu belirtilen söz konusu yer, Ch'e-pi'nin düşmanı Sir Tarduşlar'dan korunmasını sağlamıştır. Arkasından gücü otuz bin askere ulaşınca sığındığı yerden çıkıp, etrafındaki Kırgız ve Karluk gibi diğer Türk boylarını itaati altına almıştır. Eski Doğu Göktürk Devleti'nin yeniden tesis edecek iken Çinlilerin kışkırtması sonucu Karluk, Uygur, P'u-ku gibi boyların hücumu neticesi gücünü kaybederek yakalanıp Çin başkentine götürülmüştür. Onun, Çin ile münasebete girdiği tarih 647'dir. Bağımsızlığı için verdiği bütün mücadelelerde başarısızlığa uğrayarak yakalanıp Çin'e götürülmesi ise 650 yılındadır. Metinlerde adı geçen A-hsi Dağı'nın yeri kesin olarak tespit edilemese de Altay dağlarının kuzey taraflarında olması muhtemeldir. Bugüne kadar batı dillerine tercüme edilmesine rağmen hiç dikkat çekmeyen söz konusu bu bilgi ilk defa burada sunulmaktadır.

Sonuçta gerek taşıdığı coğrafi özellikleri gerek ise arkeolojik kalıntılara göre tarihin ilk çağlarından beri en eski Türk anayurdu unvanını taşıması, Altay Dağlarını Ergenekon'un yeri konusunda hedef nokta olarak işaret etmektedir. Zaten, konuyu en çarpıcı şekilde işleyen Çin kaynakları Gök-Türklerin kökenini anlatırken olayı mitolojik halde detaylandırıp bezeyerek nakletmekte ve bölge üzerine odaklanmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi 647 ve takip eden yıllara ait kesin tarihi bilgiler ise sığınılacak yurt (Ergenekon) hususuna açıklık getirmekte eski çıkılan vatan motifini bildirmektedir.

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL.

Alıntı Kaynağı: Türk Yurdu Dergisi, Eylül 2009 – Yıl 98 – Sayı 265.

■ Dipnotlar:

- [1] Reşideddin'in ünlü eseri Camii üt-Tevarih adlı eserindeki Ergenekon'la ilgili bilginler merhum büyük Türk tarihçisi Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi, I, adlı eserinde (Ankara 1993, s.59-77) değerlendirilmiştir.
- [2] Bu konudaki Çince metinlerin teferruatlı değerlendirilmesi için bkz. A. Taşağıl, Gök-Türkler, Ankara 1995, s. 19 vd.
- [3] Bu konu ile ilgili bilgilerin bulunduğu kaynaklar; Chou-shu 50, s. 909; Pei-shih 99, s. 3285; T'ung Tien 197, s. 1067; Tse-fu Yüan-kuei 958, 23a; T'ung Chih 636, 1C; Wen-hsien T'ung-k'ao 343, 2687a; Hsin T'ang Shu 215A, s. 6028.
- [4] Batı denizi (Hsi-hai) tabiri için bkz. Klyastorny-U.A. Livcsik, "The Sogdian Inscription of Bugut", Acta Orientalia, 1972, s.71.
- [5] Ts'e-fu Yüan-kuei 961, 216.
- [6] Suei Shu 84, aynı yer; T'ung Tien 197, aynı yer; Tse-fu Yüan-kuei 956 3la; Wen-hsien T'ung-k'ao 343, aynı yer.
- [7] B. Ögel, "Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar", Belleten 1957, s. 99.
- [8] Liu Mao-tsai, Die Chinesischen Nachrichten Zur Geschichte der Ost-Türken II, Wiesbaden 1958, s. 489, not. 9.
- [9] Taşağıl, a.g.e., s. 10.
- [10] T'ung Tien 1068/b; Chou Shu 50, s.910, Suei Shu 84, s. 1865.
- [11] Chou Shu, 907; Suei Shu 84, s. 1863; Tse-fu Yüan-kuei 956, 316, T'ung Tien 197, 1067c.
- [12] Bkz. Not 2 ve de 10.
- [13] Bu bilgiler için Chou Shu 50, s. 908; Pei Shih 99, s. 3286, Tse-fu Yüan-kuei 956, 306, 31 a; Wen-hsien T'ung-k'ao 343, la; T'ung Tien 197, 1067, 1068'de kayıtlıdır.
- [14] De Guignes, L'Histoire des Huns, des Mongols et des autres Tatares Occidentaux, Paris 1756-58, Türkçe trc. H.C. Yalçın, İstanbul h. 1235), s. 115vd; B. Ögel, Doğu Göktürkleri, s. 90-95; E. Esin, "Göktürklerin Ecdadından Tsü-kü Meng-hsün (M.367-433) Devrinde Sanat" Türk Kültürü, sayı. 100, yıl IX, s. 66 vd.; aynı müellif, Antecedents Turkestan in Kansu,

İstanbul 1967.

[15] Pei Shih 93, s. 3083-3086; Wei Shu 4a, s. 89, 4 s. 93; Tsu-chih T'ung-chien 123, s. 3874 vd.

[16] Bu konudaki tafsilatlı bilgi için, bkz., B. Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1993, s. 13, 14, 18, 22, 23.

[17] Chou Shu 50, s. 910; Suei Shu 84, 1865; Tse-fu Yüan-kuei 961, 21b.

[18] Taşağıl, a.g.e., s. 13, 14.

[19] Hsin T'ang Shu 215a, s. 6041.

[20] Chiu T'ang Shu 194a, s. 5166.

[21] Hsin T'ang Shu 215A, aynı yer.

[22] Chiu T'ang Shu 194A, s. 5166; Hsin T'ang Shu 215A, s. 6041, 6042.

[23] B.Ögel, a.g.e, s.61-65. Taryhy makalalar